

# Manuel Vázquez Montalbán: la memòria insubornable

Eduard Palomares

Manuel Vázquez Montalbán (1939-2003) va morir quan el nou mil·lenni acabava de néixer. La seva desaparició va deixar un **buit immens a l'horitzó de la novel·la, de la poesia, del periodisme, de la crònica gastronòmica, de l'assaig** i a una esquerra que, segons ell ja alertava aleshores, havia canviat d'era desorientada. La seva obra literària va ser tan prolífica –deien els companys de generació que escrivia com un coet– que els lectors no van tenir la sensació que deixava una obra inconclusa. En canvi, el paper de far progressista que exercia en la darrera etapa des de la seva [columna setmanal a \*El País\*](#) va quedar orfe. Pocs com ell sabien combinar una potent càrrega intel·lectual i una amplíssima cultura amb una mirada planera i popular, sense resultar pretensions (bé, a vegades, potser sí). Tant podia citar un poema de Pavese o una teoria d'Adorno com una cobla de Concha Piquer. I **declarar-se “comunista malgrat tot”**, una definició que estava destinada a esvair-se amb el nou segle.

## Comunista? L'últim que apagui el llum

Va militar al PSUC i a Iniciativa per Catalunya (nom que, per cert, va ser una proposta seva), i demanava, amb referència al crepuscle del comunisme, ser ell qui apagués el llum. Hauria premut ja l'interruptor? La seva dona i companya de lluites des dels temps de la universitat, la historiadora i professora emèrita de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), Anna Sallés, explica en una conversa amb CRÍTIC que, més enllà de qualsevol terme, s'hi trobava el seu compromís inqüestionable: “No sé què significa ser comunista actualment; però, si visqués, continuaria lluitant com ell sabia, a través de la paraula, contra la injustícia que pateixen les classes treballadores. **Continuaria dient que en aquest món hi ha opressors i oprimits, explotadors i explotats.** Ell tenia molt clar quins eren els seus orígens i d'on venia la seva família. Això el va marcar moltíssim”.

Sabent això, i llegint **els seus darrers articles crítics contra la globalització neoliberal de finals del segle XX**, és més fàcil intuir la resposta a la gran pregunta: què diria ara Vázquez Montalbán? Una qüestió que no paren de fer-li a Sallés i a tots els qui el van conèixer. De fet, comenta Eduardo Mendoza, qui va cobrir durant un temps el buit de la seva columna setmanal, que la gent el parava pel carrer per preguntar-li quina seria l'opinió del Manolo sobre això i allò. Potser no cal jugar a les endevinalles, sinó només mirar el que va deixar escrit a *Siglo XX*, a *Tele/eXprés*, a *Triunfo* (etapa de la qual se sentia més orgullós), a la satírica *Por Favor*, a *El País*, a *Interviú* i a *l'Avui*, entre d'altres. Per facilitar la cerca, s'acaba de publicar [La mirada inconformista](#) (Literatura Random House), un recull dels articles més representatius dels seus 40 anys de carrera periodística, seleccionats per Francesc Salgado, professor de la Universitat Pompeu Fabra (UPF).

Es va oposar a la guerra de l'Iraq criticant el sinistre 'trio de les Açores' de la mateixa manera que va criticar una guerra de Iugoslàvia que tants silencis havia generat entre el progressisme. I abans havia lluitat contra el franquisme de manera activa com a membre del Frente de Liberación Popular (el *Felipe*, per als amics), militància que el va dur de pet a la presó el 1962 per un motiu tan absurd com [cantar en una manifestació l'"Asturias, patria querida"](#). Bé, i per un crit de “huelga general” que a poc a poc va anar derivant en un “muerte al general”, segons confessava amb un mig somriure.

MVM va publicar 34 novel·les, 50 llibres de no-ficció, 13 obres de poesia, reculls de receptes de cuina, articles i una obra teatral

**L'estada de 18 mesos a la presó de Lleida**, tal com recorda Anna Sallés, "va ser molt dura en l'àmbit personal", però també **"molt profitosa intel·lectualment**, tant per tot el que va llegir com pels companys amb qui va estar". De fet, Vázquez Montalbán, amb només 22 anys, ho va aprofitar per escriure el seu primer llibre, *Informe sobre la información* (1963), i des d'aleshores no pararia de publicar fins a trobar la mort a Bangkok. No deixa de ser curiós que el seu camí s'aturés a la capital tailandesa, ciutat que el seu inseparable Carvalho va visitar diverses vegades, tant a *Los pájaros de Bangkok* (1983) com a la seva darrera aventura, *Milenio* (2004), com si l'autor i el personatge s'haguessin posat d'acord després d'una vida plena de reciprocitats.

## Combat contra l'oblit

Va deixar **34 novel·les** (entre les quals, 27 *Carvalhos*), **més de 50 llibres de no-ficció, 13 obres de poesia, reculls de receptes, una infinitat d'articles, col·laboracions** i, fins i tot, el text de l'obra teatral *Flor de nit*, de Dagoll Dagom. "Era un esperit molt inquiet, s'interessava per moltes coses, i també molt vitalista: li agradava viatjar, menjar, el futbol, viure bé. La seva obra és tan variada com ho era la seva manera de ser", descriu Sallés. I, com a prova d'escriptura polifacètica –i del fet que la precarietat sempre ha acompanyat l'ofici–, també va haver de sobreviure en els seus inicis periodístics com a redactor de la revista de decoració *Hogares Modernos* sota el pseudònim de *Jack el Decorador*. La ironia és que la primera feina que va aconseguir com a redactor va ser al falangista *Solidaridad Nacional*. No va durar gaire.

Però, si hem de començar per la seva infantesa al carrer de la Botella, a la vora exterior del Barri Xino, no hi ha cap llibre que sembli tan personal com *El pianista*, publicat el 1985, que gira entorn de la memòria individual i col·lectiva i on un dels personatges secundaris reflexiona així:

"Cada barrio debería tener un poeta y un cronista, al menos, para que dentro de muchos años, en unos museos especiales, las gentes pudieran revivir por medio de la memoria".

És potser tota la seva obra un intent permanent de combatre l'oblit, de ser la memòria d'aquells que no surten als llibres d'història? Així ho sembla per les seves cròniques sentimentals (del franquisme i de la Transició) i una extensa obra de ficció concebuda com un retrat del moment. Carvalho comença les seves investigacions després de la mort de Franco i les acaba a punt de girar la pàgina del nou mil·lenni. Sempre, però, amb una mirada desencantada, que mai no es va poder treure de sobre, segurament amplificant la mirada més pessimista de l'autor. **"Carvalho reflecteix aquell fracàs de les expectatives dels anys seixanta**; quan passem del tot és possible a la por del futur", explicava MVM a l'entrevista d'*Epílogo*.

"Carvalho reflecteix aquell fracàs de les expectatives dels anys seixanta; quan passem del tot és possible a la por del futur", deia Montalbán

Una sensació que ens corrobora ara Carlos Zanón, qui va assumir el ferotge repte de situar el detectiu Pepe Carvalho al segle XXI. "Vázquez Montalbán tenia el món al cap, era molt intuïtiu i conscient de les connexions ocultes. **Els *Carvalhos* no deixaven de ser llibres polítics**, que tractaven d'explicar el que estava passant a la societat en cada moment, encara que tots amb un punt en comú: el personatge anava contínuament a la recerca de la veritat i aquesta resultava sempre decebedora", comenta a CRÍTIC l'autor de *Problemes d'identitat*.

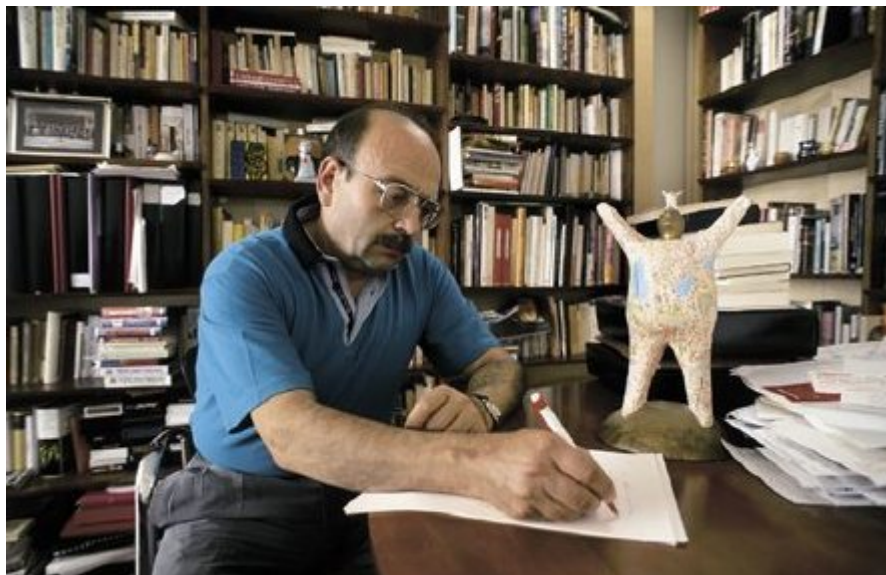


Foto: GENCAT

## Noi de barri

Però, abans d'arribar a aquest punt, el **Manolo era un noi de barri**. De nou, a *El pianista*, descriu un viatge pels terrats que segurament ell devia haver fet desenes de vegades, des del carrer de la Botella fins a la plaça del Pedró, mentre es va creuant amb veïns que sobreviuen entre la misèria i la derrota, però també en l'alegria, malgrat tot, de viure. Entre els balls dels gitans a la plaça, les cobles, l'olor de la bacallaneria, els somnis d'un boxejador que reparteix diaris, el forn, la sastreria Mas, l'estanc Viladot, la Drogueria Casas i la font, "corroïda per vents i humitats". I els seus personatges descriuen l'estat d'ànim general així:

"En esta casa murió mi padre, nació mi sobrino, he vivido los mejores y los peores años de nuestra vida, conozco a los vecinos, casi todos han perdido la guerra y llevan la posguerra a costas como un muerto".

**Què en pensaria MVM, del Raval actual**, aquell que va canviar els escenaris de la seva infantesa a cop de bulldòzer i que li dedica una plaça al costat d'un hotel de luxe? Pot ser que canvia per fora, però no per dins. Que els colors de pell són diferents, igual que les converses que se senten pels celoberts, les olors que surten dels fogons o el déu a qui se suplica una mica de clemència, però que també tots són fills d'alguna guerra perduda, tant se val quina. Del turisme massiu, però, no sabem què en diria. Bé, segurament trauria foc pels queixals en veure com la seva estimada Boqueria s'ha transformat en un punt d'avituallament de suc i de macedònies per a *quiris*.

Fill d'un membre del PSUC nascut a Galícia i d'una modista d'origen murcià, no va conèixer el seu pare fins als cinc anys, quan va sortir de la presó

**Fill d'un membre del PSUC nascut a Galícia i d'una modista d'origen murcià**, no va conèixer el seu pare fins als cinc anys, quan va poder sortir de la presó. De fet, explicava, el primer contacte que va tenir amb ell va ser al seu judici, on la seva mare se'l va endur sent un nadó per veure si estovava una mica el jutge. Aquí tocava replicar una frase de Karl Marx que ell va utilitzar més d'una vegada, i és que "la història es repeteix dues vegades: primer, com a tragèdia, i després, com a farsa". I, si no, només cal veure com Jordi Cuixart, mentre era en presó preventiva, només va poder sortir sis hores per assistir al naixement del seu fill.

Arran d'això, com analitzaria MVM el procés i les seves conseqüències? Anna Sallés ja ha explicat moltes vegades que no ho sap ben bé, perquè Catalunya ha canviat moltíssim des del 2003, quan la possibilitat que l'independentisme pogués llançar un repte d'aquesta magnitud a l'Estat era inconcebible. "No sé com es definiria actualment (jo sí, sóc independentista), però sí que **ell era un demòcrata, que defensava els drets fonamentals i que sabia perfectament l'angoixa que genera la presó**, especialment en un cas de penes tan dures", assegura.

Seria curiós saber, també, la seva opinió actual sobre **Jordi Pujol, a qui considerava un dels polítics més importants de la Transició**, malgrat ser als antípodes ideològics. De fet, el 1984, va escriure això: "D'ell es podrà pensar que és un mal banquer, que és de la dreta camuflada o que és lleig, però ningú, absolutament ningú a Catalunya, cregui el que cregui, pot arribar a la més lleu ombra de sospita que sigui un lladre". Com ha canviat Catalunya, efectivament.

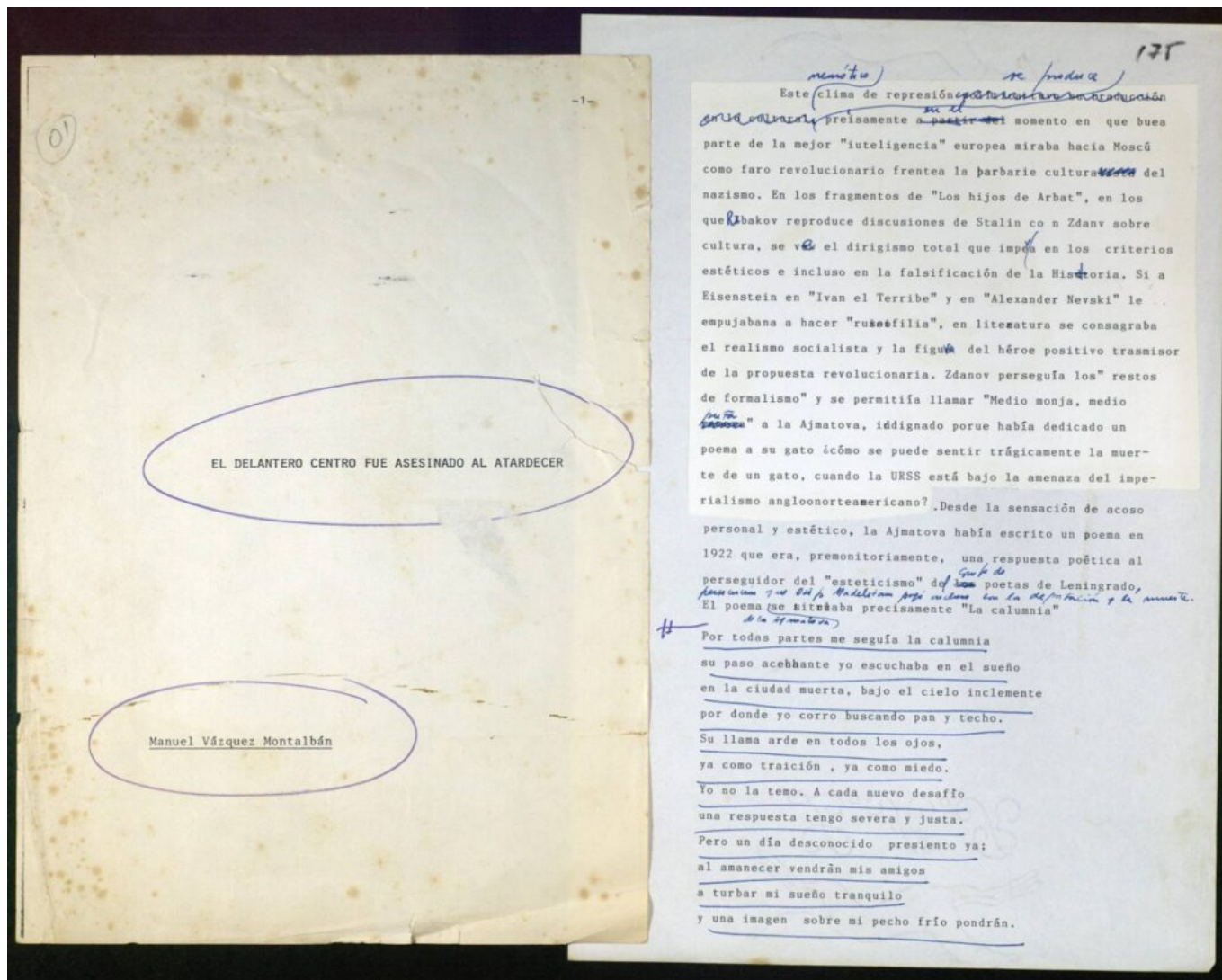
## Escriptor o cronista?

El desaparegut Paco Camarasa, propietari de la també desapareguda llibreria Negra i Criminal, de la Barceloneta, revelava que MVM va escriure la seva primera novel·la negra, *Tatuaje* (1974), arran d'una "aposta etílica" amb uns amics. I és cert, segons ens confirma Anna Sallés, com també ho és que de seguida li va agafar el gust del gènere, segurament perquè **la ficció li permetia explicar unes veritats a les quals no podia accedir amb el periodisme**.

De fet, Vázquez Montalbán **va agafar com a base la novel·la policíaca per després rebentar-ne tots els límits**. "Per a mi són novel·les negres en el més pur sentit del terme -personatges lligats a un destí marcat pel seu caràcter, sense final feliç- però no tan policíaqües com sembla a primera vista. Al cap i a la fi, són diaris de com evolucionava la societat espanyola en els quals no hi ha gaire acció, però sí un munt de gent parlant. Són pràcticament llibres d'entrevistes per tot Barcelona!", apunta Carlos Zanón.

La ficció permetia a Montalbán explicar unes veritats a les quals no podia accedir amb el periodisme

És per això que el periodista i professor universitari Manuel Blanco Chivite es decanta per anomenar **MVM cronista i no pas escriptor** en el seu *Carvalho. Biografía de un detective de ficción*, escrit el 1997. I no solament això, sinó que dins d'un enfocament irònic l'acusa d'infiltrar-se contínuament en la vida del personatge. "La introducció per part del cronista d'elements de la seva pròpia vida, experiències i records personals fa que l'historiador quedi confós i perplex davant la dificultat d'identificar què correspon a les vivències carvalhianes i què ha estat canibalitzat o prestat per l'autor", escriu Blanco.



Mecanoscrit d'"El delantero centro fue asesinado al atardecer', amb notes del mateix MVM / GENCAT

## Montalbán i Carvalho, semblances i desavinences

Vázquez Montalbán i Pepe Carvalho comparteixen moltes coses, malgrat que el primer ha de mantenir el seu paper d'intel·lectual respectat -fins i tot pel poder que tant criticava- i el segon de detectiu desencantat i sarcàstic a l'estil del Marlowe de Raymond Chandler i l'Spade de Dashiell Hammett. Tots dos són nascuts al carrer de la Botella ("La plaza del Pedró olia a infancia y a otoño", pensa el detectiu en un dels seus casos), de pares immigrants, han passat per la presó de Lleida, són gastrònoms implacables i tenen una capacitat innata per copsar l'estat de Barcelona en cada moment. **"MVM tenia un olfacte periodístic brutal i sabia veure quins temes serien importants anys després.** A *Los mares del Sur*, escrit el 1979, ja tracta del tema de l'especulació, per exemple. Sabia entendre el funcionament de la societat, i d'això es tracta precisament la novel·la negra", reflexiona Carlos Zanón.

L'autor i el personatge també compartien militància comunista a la universitat, però és en aquest punt on comença a diferir la seva biografia, perquè el primer continuarà vinculat a partits d'esquerra, mentre que el segon es declararà fart: "No entiendo de política. No quiero entender de política. No me interesa la política... Hasta ahora leía los periódicos, ahora ni eso". **Carvalho no és ben bé l'alter ego de Vázquez Montalbán, però sí una vàlvula d'escapament** on l'escriptor es permet dir el que no pot dir públicament. És a dir, una excusa literària per deixar anar el seu pensament més esmolat.

MVM va guanyar el premi Planeta del 1979, el Premi Nacional de Narrativa del 1991 o el Premi Nacional de les Lletres Espanyoles del 1995

Per les seves pàgines circulen personatges que han canviat de jaqueta com si res, vells comunistes *plastés*, membres de les classes altes que eren rics abans i ara ho són encara més, lletraferits incapaçs d'entendre la vida, *femmes* que no són tan fatals com es pensen... I, per descomptat, la família disfuncional del detectiu: la Charo, el Biscúter, el Bromuro... Això sí, tot perfectament integrat dins del joc novel·lesc, ja que cal no oblidar que MVM segueix sent un dels escriptors més importants de la literatura espanyola contemporània, com demostren el **Premi Planeta de 1979** (pel ja esmentat *Los mares del Sur*), el **Premi Nacional de Narrativa del 1991** (per *Galíndez*) o el **Premi Nacional de les Lletres Espanyoles del 1995**.

## Llibres a la foguera... però no tots

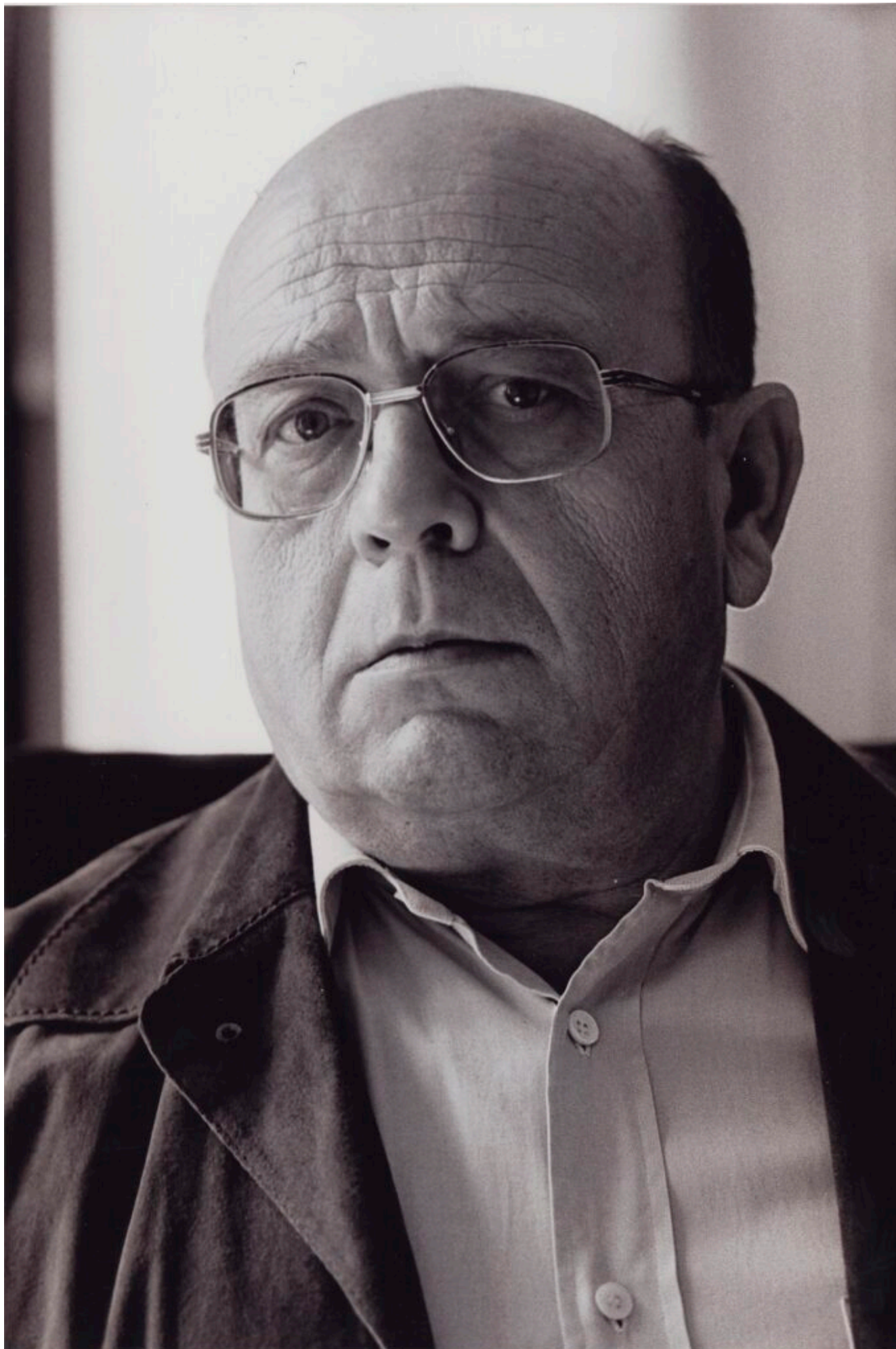
Vázquez Montalbán també es parapetava darrere el descregut Carvalho per catapultar la seva part més juganera i provocadora, reflectida en l'afició del detectiu per cremar llibres a la seva llar de foc de Vallvidrera. Excomunista, exagent de la CIA i partidari de convertir llibres en brases; pur segle XX. Costa pensar que qualsevol altre escriptor s'hauria atrevit a flirtejar amb una pràctica amb vincles tan evidents. "Esto es cosa de fascistas", li diu un personatge anomenat Sánchez Bolín a *El balneario* (1986), que, segons els estudiosos, representa el mateix MVM i que **utilitza per riure-se'n fins i tot d'ell mateix**, com si ens estigués dient que no cal prendre-s'ho tot tan seriosament.

Ara bé, **si el detectiu cremava llibres, era perquè abans se'ls havia llegit**, tal com recorda Zanón: "Està ressentit perquè els llibres no l'han ajudat a viure, i crec que és una reflexió que tots podem subscriure. No et donen eines per viure millor, no et fan més feliç. Substitueixen la vida d'una manera molt intensa, però la vida mai no és com als llibres: no té un argument, un final; causa-efecte no hi van lligats; no hi pots fer rèpliques tan enginyoses...".

Però, malgrat aquesta perversió de MVM, la consciència sempre acaba traient el cap, com si hi hagués certes línies vermelles que un escriptor d'esquerres no pot traspasar per no afegir més derrota a la derrota eterna de les classes oprimides. Per això, al principi de *La rosa de Alejandría* (1984), Carvalho intenta cremar *Poeta en Nueva York*, de García Lorca, però no pot perquè, quan obre a l'atzar una de les pàgines, es troba amb uns versos "massa carregats de veritat". Això sí, no canteu victòria, perquè en altres ocasions no dubtarà a cremar Galeano i Neruda, Dostoievski i Steinbeck, Cervantes i Pío Baroja i, fins i tot, el mateix Vázquez Montalbán.

MVM trenca els dos extrems del clixé: que la novel·la negra només va de resoldre un crim i que el '*noir*' és un gènere menor sense interès literari

Hi ha una línia vermella que sí que es pren més seriosament. I és que tant l'autor com el personatge comparteixen memòria de les tortures a la comissaria de la Via Laietana. Per això, Carvalho és detectiu i no policia. **Pot ser desencantat i cínic, sarcàstic i asocial, però encara té a dins un punt d'idealisme**: "Yo cumplo con un servicio privado y detecto, si puedo, a quien roba o mata, pero a continuación entrego mis conclusiones al cliente, no al Estado, no a ninguna institución represiva", anuncia un dels seus interlocutors a *El premio* (1996). No voler saber res de política no significa no entendre de política. Aquest és el mal de Carvalho, que observarà com durant la seva trajectòria tot canvia perquè no canviï res (i no, no hi ha constància que mai cremés *El gatopardo*, de Lampedusa, encara que segurament no per falta de ganes).



## Trencant clixés de la novel·la negra

Manuel Vázquez Montalbán va pervertir el gènere negre al seu gust, però el va compensar amb escriure elevat-lo a una categoria superior, tal com havien fet abans Hammett, Chandler o Simenon. I tot en un moment en el qual, a Espanya, el *noir* era menystingut. “Les ments benpensants de l’època se li van tirar a sobre: «Com pot estar perdent el temps amb això, vostè que és tan intel·ligent», li deien”, destaca Carlos Zanón. Ara bé, no sembla que li importés gaire. **“Ell estava convençut que hi havia moltes maneres d’explicar el món, també des de la novel·la negra.** Sabia que hi havia certa crítica i menyspreu sobre aquest tipus de literatura, però ell estava convençut del que feia. I és que ho feia molt bé, és clar”, aclareix Anna Sallés.

I, per als qui seguien considerant que la novel·la negra mai no estaria a l’altura de la gran literatura, ell es treia de la màniga assassinats com aquest de *Los pájaros de Bangkok* (1983) (no és espòiler: surt al principi), amb una potent càrrega poètica, com tota la seva escriptura:

“Los golpes caen sobre Celia con la voluntad de aniquilarla, y la barrera de los brazos cruzados nada puede hacer contra los molinetes cargados de odio. Y en el aire, apenas un volumen o un vacío que abre y ocupa, una botella muere matando contra la pequeña cabeza. Sellada por la sangre, una melena repentinamente lacia, descolorida, de muñeca rota”.

D’aquesta manera, MVM trenca els dos extrems del clixé: que la novel·la negra només va de resoldre un crim i que el *noir* és un gènere menor sense interès literari. Però la seva aportació no es queda aquí, sinó que posa les bases de tot el que vindrà després, segons Zanón: “Nosaltres ara no ho podem entendre, però **que les seves novel·les passessin a Barcelona era una cosa al·lucinant, perquè els llibres de la seva època sempre estaven situats a Nova York o a Los Angeles,** però mai a casa nostra, al nostre barri. D’aquesta manera, passa a reivindicar el local en una estructura literària purament nord-americana”.

Una de les seves frases més celebrades sobre l’FC Barcelona: l’equip era “l’exèrcit simbòlic i desarmat de Catalunya”

**Barcelona, un escenari que, a més a més, li permet tornar a reivindicar la memòria,** posant en joc tota una sèrie d’aspectes que encara regirarien més l’estómac de les elits literàries: la gastronomia popular (amb guisats ben contundents), la música que sonava a la ràdio de la seva infància (boleros, tangos i *coplas*), el futbol... “Per a mi, això és de les coses més importants que fa, perquè les reivindica com a cultura de ple dret, no com un simple entreteniment de les classes baixes. Això va significar un gran avenç”, destaca l’autor del nou Carvalho.

## Intel·lectual total

Vázquez Montalbán va portar el parlar de futbol a una nova esfera, aconseguint explicar Catalunya a través del Barça. I no, no va esperar que morís el dictador, sinó que en un article a *Triunfo* del 1969 ja assentava les bases de la que després seria la seva frase més celebrada, aquella que deia que **l’FC Barcelona era “l’exèrcit simbòlic i desarmat de Catalunya”.** Amb la seva capacitat de veure les costures de la societat, ja va detectar que anar al Camp Nou a cridar amb tota l’ànima els tres “Barça” del final de l’himne anava molt més enllà de l’esport. I cal recordar que el club d’aleshores no era tan triomfant com l’actual, així que allò tenia mèrit.



“En la supervivencia del Barça se ha consumado uno de los escasos salvamentos del naufragio. Es el Barça la única institución legal que une al hombre de la calle con la Catalunya que pudo haber sido y no fue. Dice el cantor de Espriu, e igual podría decir el socio barcelonista, porque también él ama, precisamente con dolor, a este equipo en el que ha delegado su derecho a la épica”.

Manuel Vázquez Montalbán va ser com aquests migcampistes totals que ataquen i defensen, que recuperen i arriben a l'àrea, que tracten la pilota de manera exquisida però que també saben quan tirar-se a terra per robar-la al contrari, que dominen el driblatge i la falta tàctica, que saben quan conservar la possessió i quan assetjar la porteria rival. Fent ús de totes les possibilitats de la paraula escrita, **va canalitzar la seva memòria i la seva mirada punyent per explicar-nos la postguerra, el final del franquisme, la Transició**, la transformació en elit del PSOE (i els seus mitjans afins), el pujolisme, la globalització...

Si acabem amb un retorn a l'eterna pregunta: i què diria ara el Manolo? Com analitzaria l'auge del neofranquisme a Espanya amb els 52 diputats de Vox? Amb quines paraules definiria la infinita fragmentació dels partits d'esquerra? De quina manera s'indignaria amb una Europa fortalesa que deixa que innocents morin al Mediterrani? Com reaccionaria davant un sistema capitalista que es nega a reformar-se i que ens està portant una nova crisi? Quina seria la seva recepta contra les *fake news* que ell ja va començar a detectar amb les inexistents armes de destrucció massiva de Saddam Hussein? Tant se val. Potser només cal quedar-nos amb la certesa que no restaria indiferent, que **mai no optaria pel còmode “injust terme mitjà”**. I això ja és molt.